

Anmeldelser

Eiler Worsøe: Skovbilleder fra en svunden tid, Skovhistorisk Selskab, 2000, 152 s., 188 kr.

Skovbilleder fra en svunden tid er en meget smuk bog, rigt illustreret med farvebilleder, indbundet i hardback. Skønt der stort set kun kan siges godt om bogens udstyr og indhold, så rummer den dog også nogle fejl som misklæder den, især fordi der efter alt at dømme er tale om banale korrekturfejl, hvorfor jeg her blot skal gøre opmærksom på deres eksistens, særligt i bogens første del. Disse banale fejl anfægter ikke bogens kvalitet. Eiler Worsøe er en af vore kyndige skovhistorikere. Worsøes interesse for kulturlandskabet i almindelighed og skovhistorien i særdeleshed er bl.a. blevet udmøntet i et kompetent forfatterskab og i utallige studieture i danske og nordiske skove, hvor Worsøes fotoarbejde på eminent vis både dokumenterer et landskab under stadig forandring og forsvinden, og fastholder de fortidige kulturlævn, der lader sig spore i skovene. Skovene er nemlig ikke statisk natur, men i høj grad et produkt af menneskets brug og indgreb.

Det er særligt det sidste aspekt, der er centralt i bogen: Krydsfeltet mellem naturskov og kulturskov. Her viser det sig paradoksalt nok, at det, man i almindelighed er mest tilbøjelig til at opfatte som naturskov, i reglen er et resultat af menneskets brug af skoven og derpå ophør af brug (s. 127), og at denne kulturskov faktisk er »det vildeste natur, vi har i Danmark« (s. 142). I ni tekstmæssigt korte kapitler gennemgår Worsøe skovens brug i Middelalderen, forklarer om ejerforhold og brug af overskov og underskov, egekrat og skovfredning, kongens, herremandens og bondens skov, naturskov eller opgivet drift, og endelig kort om specielle fænomener som overtro, mølle- og fiskedamme. Efter maksimalt fem siders tekst pr. kapitel følger den fotografiske redegørelse for emnet, hvor de fine farvefotos dels giver eksempler på de i teksten omtalte forhold, dels supplerer med nye oplysninger i såvel billedet selv som i billedtekster. En indvending mod bogen kan være, at de mange fotos ganske vist på overbevisende måde viser de spor i landskabet, som det pågældende kapitel handler om, men at det af hensyn til det historiske perspektiv havde været interessant om Worsøe også havde inddraget ældre billedmateriale. Dette gøres indledningsvis med middelalderlige kalkmalerier med skovmotiv (s. 9 og 11). Man havde gerne set Worsøe inddrage også andet materiale, f.eks. i forbindelse med forfatterens indgående og begejstrede omtale af 1700-årenes kortmateriale (s. 33 og 48); det ville være interessant at se nogle eksempler på disse kort. Men

den store historiske afhandling har ikke været forfatterens ærinde, hvilket også forklarer den selektive litteraturliste (s. 152). Worsøe har villet undersøge og fremvise kultursporene i skovene, og det er lykkedes med den korte tekst som bred historisk og til dels teknisk referenceramme, og med billederne som primær formidlingsform. Med bogen i hånd kan man få svar på mange af de spørgsmål, skoven som kulturlandskab rejser: Skoven var engang et varieret produktionsapparat og den rummer adskillige kulturspor, som i nogen grad er overset, hvilket får Worsøe til at pointere: »Hvad der næsten overalt er gået til grunde i det åbne land er ofte bedre bevaret i skovene, hvor plovens gang har været mindre almindelig« (s. 141).

Hvad det er man skal se efter, bliver man klogere på efter at have læst Worsøes bog. Eller måske rettere set den. De mange sider til trods er bogen hurtigt læst. Til gengæld bør man bruge lang tid på at konsumere den med øjnene. Dét er bogens intention, og en sådan fremgangs måde sikrer udbyttet. *Skovbilleder fra en svunden tid* er nok en bog til at læse, men i højere grad er den en sebog. Den kan nydes hjemme, men også med udbytte medbringes på skovtur.

Henrik Gjøde Nielsen

Erling Bondesen og Inge Wohler: Høy Ædle Hr. Biskop. Præsteindberetninger om jordskælvet den 21.-22. december 1759, Roskilde Museums Forlag, 1999, 320 s., 225 kr.

»Samme aften gik jeg i seng kl. 10-11, men så som jeg formedelst svaghed ikke vel kan sove før kl. 1-2, lå jeg og hørte noget rumlen kl. 1 kvarter til 2. Men så som der løber en almindelig skovvej tæt ved præstegården, og jorden var hårdfrossen, tænkte jeg, at det var skovvogne med brænde. Men i det samme kom nogle stød i jorden, dog tvende fornemmelig, dette syntes mig at komme fra øst og gå i nordvest. Sengen jeg lå i syntes ligesom at slingre – denne bevægelse syntes mest at være i nord. Derpå greb jeg efter sengebåndet, rejste mig og gik til vinduet; så ud at det var usædvanlig lyst, men jeg tænkte, at det var nordlys. Siden hørte jeg ikke noget mere. Gud lade denne jordens bevægelse bevæge enhver kristen til inderlig at falde ind til Gud, og bede at han ikke vil øve sine retfærdighed omme over os for Jesu Christi skyld«. Sådant beskrev pastor Rasch i Butterup Sogn på Vestsjælland, hvordan han oplevede det usædvanligt voldsomme jordskælv, der lige før julen 1759 ramte Sydsjælland og Danmark.

Umiddelbart efter rystelsen bad den sjællandske biskop Harboe stiftets præster om at indberette, hvad de havde oplevet, og det er blandt disse indberetninger, vi finder Rasch' beretning. Disse jordskælvsindberetninger blev allerede i 1765 brugt som grundlag for astronomen Christian Horrebows beskrivelse af jordskælvet, men i den senere litteratur omtales de som værende forsvundne. De har imidlertid altid befundet sig i Sjællands Stifts Bispearkiv, hvor Erling Bondesen og Inge Wohlerth da også har fundet dem, og nu udgivet dem i bogform.

Når den sjællandske biskop Ludvig Harboe interesserede sig for at lade præsterne beskrive jordskælvet virkninger i deres sogne, skyldtes det dels at der i 1755 havde været et meget voldsomt jordskælv i Lissabon, der på det nærmeste havde lagt byen øde, og som kostede mellem 30.000 og 70.000 menneskers livet, dels at det var helt i oplysningstidens ånd (og han var medlem af Videnskabernes Selskab) at lade foretage en sådan beskrivelse af naturfænomener.

I Danmark er jordskælv af en sådan styrke som det i 1759 ikke hverdagskost. De forekommer højst én-to gange i hvert århundrede, og sammen med et jordskælv i 1904, er 1759-jordskælvet det kraftigste, der nogensinde er registreret i Skandinavien. I Tønsberg ved Oslo-fjorden frygtede man »husenes omstyrtelse«, og i Göteborg revnede skorstenene og kakkelovne faldt om. I Vejle faldt opsatser ned fra skabene, dørene sprang op, mure på nybygninger revnede og folk, der var sent oppe, kunne knap stå på jorden.

Høy Ædle Hr. Biskop består af tre dele, hvoraf den første rummer en meget fyldig indledning. Her gøres rede for jordskælvet, og desuden giver forfatterne en indføring i 1700-tallets opfattelse af naturfænomener som jordskælv. Samtidig trækkes konturerne op i det samtidige akademiske miljø i København. Professor i astronomi Christian Horrebouw, der er den første, der behandlede indberetningerne, bliver portrætteret og hans indsats vurderet. Desuden bliver der foretaget en nutidig gennemgang og bearbejdning af oplysningerne i præsteindberetningerne. Jordskælvet center beregnes her til at have ligget i det nordøstlige Kattégat, hvilket jo passer godt med de oplysninger om dets følger, der kan iagttages i Göteborg og Tønsberg.

Bogens anden del indeholder ordrette transkriptioner af samtlige bevarede indberetninger, og derefter følger et afsnit med translitterationer af samtidige avismeddelelser, mens den tredje del indeholder meget fyldige ordforklaringer og noter samt selvfølgelig person- og stedregister og litteraturliste.

Bogen, hvis hovedtema nok ligger uden for den sædvanlige kulturhistoriske synsvinkel, placerer sig fint blandt andre kildeudgivelser pga. den gode indføring i tidens tankegods og sit fyl-

dige noteapparat. Den hører med sine 200 præsteindberetninger til blandt de uomgængelige anskaffelser for arkiver og museer, der har arbejdsområde inden for det daværende Sjællands Stift.

Peter Blumensaadt

George Nellemann: Lollands Albue – kystkultur i historisk perspektiv, Museet Falsters Minder, 2000, 96 s., 89 kr.

Albuen er en halvø, kun forbundet med Lolland ved en smal, vanskelig passabel tange. I 1916, da der boede flest på stedet, nåede folketallet op på 41. Frem til 1959 holdt tallet sig over 25; i 1965 var der 13, i 1985 fem og i 2000 to indbyggere. Det er ikke en folkerig lokalitet, der gøres til genstand for undersøgelse i *Lollands Albue – kystkultur i historisk perspektiv* af George Nellemann, tidligere inspektør ved Nationalmuseet. *Lollands Albue* er resultatet af hen ved 20 års arbejde med denne på én gang særegne og typiske lokalitet. Bogen udsendes på et tidspunkt, hvor begrebet mikrohistorie sættes på den metodiske og teoretiske dagsorden (jvf. *Den jyske historiker* nr. 85, 1999, Mikrohistorie, anmeldt i *Fortid og Nutid* 2000:3, s. 232-233). På sin vis udgør Nellemanns bog et eminent bidrag til genren (om end den næppe er tænkt sådan), idet Nellemann ved sit studie af den ekstremt lille lokalitet også afdækker forhold og processer af mere generel og vidtrækkende betydning, hvilket netop karakteriserer den kvalitativt gode lokalhistorie, uanset hvilken etikette man finder mest betegnende.

I 1982 førte fundet af et hus med fiskeredskaber fra de foregående 100 år, ordnede og funktionsklare, til Nellemanns første besøg på Albuen. Dette besøg blev siden fulgt op af mere end 30 på stedet, suppleret med arkivalske undersøgelser lokalt, i Rigsarkivet og på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Nellemann må være blevet fascineret af Albuen, og har nøje undersøgt arkivskabende erhverv som lodseri, kystudkigstjeneste og fyrvæsen. Hertil kommer, hvilket egentlig er undersøgelsen primære objekt, behandlingen af fiskeriets udvikling, der i højere grad har måttet basere sig på feltundersøgelser, interviews, kortlægning af udviklingen i fiskeredskaber og fangstmetoder m.v. Disse centrale områder indrammes af redegørelser for stedet i middelalder og renaissance, for stormflod og de store krige 1807-14, 1914-18 og 1940-45, for bøndernes brug af Albuen, skoleforhold og postbåd, alt velskrevet og velillustreret med gamle billeder og optagelser ved forfatteren. Læseren kommer meget tæt ind på livet på

Albuen, hvor hele befolkningen i perioder bestod af lodserne og deres familier, men hvor homogeniteten i andre perioder brydes af sociale skel mellem de, der havde faste indtægter og gode bundgarnspladser, og så de mindre heldige, der måtte klare sig med vod- og krogfiskeri. På Albuen har man i vid udstrækning, som mange andre steder, klaret sig ved at påtage sig flere erhverv på en gang som lods, fisker, bjærgningsmand, kystudkig osv. Det detaljerede beretning føres, hvor det har været muligt, frem til år 2000, f.eks. for de meteorologiske indberetningers og for postbådens vedkommende.

Netop det begrænsede folketal og det begrænsede område har muliggjort undersøgelsens detaljeringsgrad. Læseren følger de enkelte familier, for en dels vedkommende fra midten af 1800-tallet, og de mange funktioner, som den enkelte især mandlige beboer uøvede betyder, at hvervenes historie følger menneskets og vice versa. På det overordnede niveau bibringes læseren et glimrende indtryk af fiskeriets udvikling på øerne ved Østersøen og af livet i en kystkultur, der både er enestående og repræsentativ for livet ved de indre danske kyster. At der er tale om en lille lokalitet anfægter ikke undersøgelsens kvalitet, specielt hvad angår udviklingen i det 20. århundrede. Læseren af *Lollands Albue* får et godt indblik i kystkultur i historisk perspektiv.

Henrik Gjode Nielsen

Jens Henrik Koudal: For borgere og bønder. Stadsmusikantvæsenet i Danmark 1660-1800, Museum Tusulanums Forlag, 2000, 836 s., 450 kr.

Jens Henrik Koudals store bog, der blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad i januar 2000, er et pionérværk på sit felt. Aldrig tidligere har det danske stadsmusikantvæsen været underkastet en så grundig empirisk undersøgelse, hvor både de socialhistoriske og musikhistoriske temaer behandles, og hvor sammenhængen mellem musiklivet i by og på land analyseres sammen. En af bogens pointer er nemlig, at den danske spillemandsmusik – dvs. bondemusikken ude på landet – var påvirket af den musik, der fandtes i byerne, og det vil igen sige inspireret af udefrakommende (europæisk) musik. Dette skyldtes de enkelte byers stadsmusikanter, som siden enevældens indførelse i 1660 havde haft privilegium på at levere musik til fester i by og på land. Da stadsmusikantens repertoire i høj grad var præget af den musik, der var moderne i det øvrige Europa, betød det, at bønderne til dels kom til at høre moderne, europæisk musik til deres bryllupper, høstgilder mv., selvom de ofte hellere ville høre det, de kendte i forvejen.

De bønder, som gik stadsmusikanterne i bedene som »fuskere«, dvs. at de brød musikantens privilegium ved at spille til bøndernes fester, var uundgåeligt påvirkede af stadsmusikantens repertoire. Den europæiske musik vandt således indpas, også hos bondespillemandene, om end det skete i forvanskede eller ændrede versioner. Så meget altså for myten om den gamle, danske spillemandsmusik. En sådan eksisterer i virkeligheden slet ikke. Lige som så meget andet var også bøndernes musik inspireret af udefrakommende indflydelse, og det viser hvor varsom man skal være, når man arbejder med den »gamle« danske bondekultur.

Det monumentale musikhistoriske værk på hele 836 sider er først og fremmest delt i to dele: nemlig en tekstdel og en bilagsdel. Tekstdelen er på 551 sider, mens de resterende 285 sider udgøres af bilag. Dette rejser spørgsmålet om ikke disse bilag i stedet kunne være publiceret i form af en medfølgende cd-rom, således at bogen dels kunne være blevet billigere og dels noget lettere at håndtere. Også tekstdelen falder i to tematisk forskellige dele: De første 349 sider er viet til den social- og kulturhistoriske gennemgang af selve stadsmusikantembedet og stadsmusikanternes sociale forhold, mens de resterende 175 sider er viet til en gennemgang af musikanternes repertoire og instrumenter. De sidste 22 sider udgøres af konklusionen, hvor undersøgelsens resultater trækkes op og hvor der peges på emner, som stadig mangler at blive udforsket.

I et rent socialhistorisk perspektiv er det først og fremmest de første 349 sider samt konklusionen der har interesse, mens den øvrige tekstdel må siges at angå de rent musikhistorisk interesserede læsere. Særligt denne sidste del må dog karakteriseres som et *must* for alle de nulevende spillemænd, der ønsker mere viden om deres forgængeres repertoire og instrumentering. Det er nemlig et meget stort og væsentligt stykke arbejde, som Koudal har udført for at kortlægge den musik og de instrumenter, som spillemænd over hele landet diverterede med i det 18. århundrede. Alene af denne grund er bogen uomgængelig for enhver musikhistoriker.

Også i den socialhistoriske del har Koudal sandelig haft nok at bestille: Bogen indledes med et afsnit om bogens formål og opbygning, kildematerialets karakter samt hvorledes stadsmusikantvæsenet i det øvrige Europa fungerede i denne periode. Herefter skrider han over til at analysere det danske musikantvæsen i tiden op til enevældens indførelse, hvor det første store brud skete: nemlig monopoliseringen af festmusikken i hænderne på nogle enkelte kgl. privilegerede musikere, der skulle underholde folk både i by og på land. Herpå skildres enevældens lovgivning på musikområdet, musikanternes ansættelsesforhold og sociale vilkår, ligesom der redegøres for de enkelte musikantdistrikter og

hvorledes systemet fungerede i praksis indtil man i året 1800 nedlagde hele institutionen og gav musikken fri. I kapitlerne 7 og 8 undersøges stadsmusikanternes daglige arbejde, arbejdets organisering med musikantsvende, musikantlærlinge og musikforpagtere, ligesom musikanternes evt. familieforbindelser undersøges. Desuden belyses konflikterne mellem forskellige musikanter indbyrdes og mellem musikanterne og bondespillemandene ude på landet. Herefter glider bogen over i den rent musikhistoriske del, der igen følges af de mange, mange bilag.

Det er et stort og imponerende stykke arbejde som Koudal her har leveret og selvom man kunne indvende, at han nok burde have gjort mere ud af den rent kulturhistoriske dimension, som han i indledningen lancerer som en af hans inspirationskilder, så rykker det ikke ved, at hans store socialhistoriske undersøgelse leverer afgørende nyt om de danske stadsmusikanter og om spillemandsmusikken i byen og på landet. Det er en meget kildenær og meget empirisk styret disputats, som følger sig ind i den danske, historiske disputatstradition, hvor netop undersøgelser af denne art tegner traditionen og udgør den faste kerne. Men man skal nok være meget musikhistorisk interesseret for at give sig i kast med hele det digre værk, og man skal i hvert fald være det, hvis man skal kunne følge forfatteren over alle de mange sider.

Peter Henningsen

Erik Gøbel: De styrede rigerne. Embedsmændene i den dansk-norske civile centraladministration 1660-1814, Odense Universitetsforlag, 2000, 270 s, 250 kr.

I denne bog fremlægger Erik Gøbel resultatet af en prosopografisk analyse af de 1.256 mænd, der besatte de ledende poster i den dansk-norske civile centraladministration 1660-1814. Grundlaget for undersøgelsen er en database med oplysninger om embedsmændenes nationalitet, familiebaggrund, uddannelse, karriereforløb mm., i alt væsentligt på basis af det materiale flittige personal- og administrationshistorikere gennem de forgangne godt hundrede år har samlet og gjort tilgængelige i form af etater og lignende, først og fremmest G.N. Kringelbachs *Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848* (1889) og *Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden* (1899) suppleret med biografiske leksika og andre opslagsværker. Af disse kilder er udtaget ca. 50.000 enkeltoplysninger, der er blevet lagret i Microsoft Access 7.0 og på den måde gjort tilgængelig for analyse på kryds og tværs. Resultatet er fremlagt i form af 74 tabeller, 8

diagrammer og en masse konkrete eksempler, der illustrerer de tørre tal.

Undersøgelsens grundlag er klart defineret, dokumentationen er hele vejen i top, og i et afsluttende afsnit gøres samvittighedsfuldt rede for undersøgelsens repræsentativitet, der med rette skønnes at være særdeles god. En række velvalgte illustrationer, en litteraturliste og et personregister afrunder det sobre håndværk, der præger bogen. Formålet defineres klart, det er at »tegne en profil af hele korpset« af højere civile embedsmænd. Denne opgave har ikke været forsøgt løst før, selv om der findes en række detailstudier og diverse begrundende skøn fra forskellige historikers side. Målet er altså i alt væsentligt »empirisk beskrivende« snarere end »forklarende og teoretiserende«, og der afstås bevidst fra »komparative analyser af forholdene i udlandet« (s. 10).

I kraft af dette deskriptive tilsnit lader resultaterne sig kun dårligt sammenfatte i få ord. Det ville kræve et skarpere analytisk fokus, f.eks. i form af systematisk sammenligning eller en stærkere interesse for den politiske side af forvaltningshistorien. Det er dog ikke for meget sagt, at den traditionelle opfattelse snarere uddybes, nuanceres og præciseres end revideres og perspektiveres. De opgaver, som Gøbel i denne omgang har afstået fra at tage op, byder sig – som han afslutningsvis tilføjer – til som naturlige muligheder for yderligere forskning. Med Gøbels værk har vi fået et fast holdpunkt, som netop i sin detailmættethed og overskuelighed åbner sig for anvendelse i mange slags analyser.

Afslutningsvis kan nærværende anmelder ikke bare sig for et lille hjertesuk. Det fremgår af forordet, at bogen er vokset frem af et dansk-norsk arkivsamarbejde, der også kastede nogle administrationshistoriske frugter af sig. Parallelt med dette arbejde puslede imidlertid en række universitetshistorikere, politologer og jurister med den nys udkomne *Dansk forvaltningshistorie* i to tykke bind. I den vil man af naturlige årsager finde afsnit (i Gunner Linds og Ole Feldbæks bidrag), der har mange naturlige berøringsflader med Gøbels undersøgelse. Som mange ved, blev forvaltningshistoriens udgivelse forsinket, således at manuskripterne til den her relevante periode lå færdige i en årrække, inden de udkom næsten samtidigt med det værk, der her anmeldes. Det fremgår af Gøbels forord, at professor Ole Feldbæk har vist ham den venlighed at kommentere manuskriptet, men man må vel som udenforstående have lov til at spørge, om det virkelig var det mest hensigtsmæssige på den måde at tage misteltenen i ed. Et direkte samarbejde ville da have været mere nærliggende, og det ville have gavnnet *Dansk forvaltningshistorie*, som på den måde ville være blevet helt up-to-date. Eller hvad med den modsatte model: Manuskriptet til *Dansk*

forvaltningshistorie vandrede den modsatte vej, og Gøbel havde da fået lejlighed til at gøre sin undersøgelse mere spændende og perspektivrig ved at forholde sig eksplicit til Gunner Linds og Ole Feldbæks resultater. Begge dele må vi nu savne.

Sebastian Olden-Jørgensen

Annette Østergaard Schultz: Pligtarbejde og lystarbejde. Historien om at bryde nye veje i Nordvest- og Midtjylland 1842-1855., Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 2000, 346 s., 250 kr.

Interesserede i vejvæsenets udvikling eller i lokalhistoriske emner fra Viborg og Thisted Amter i midten af 1800-tallet vil, som undertitel angiver, kunne hente et væld af solide oplysninger i dette værk. Den let pirrende hovedtitel *Pligtarbejde og lystarbejde* bør dog få mange andre til at læse værket. Forfatteren, der er arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland, vil meget mere end beskrive nogle støvede grusveje i Jylland. Den økonomiske og politiske liberalismes genembrud udfoldes i bogen på mikroplan fjernt fra politikernes, akademikernes og storkapitalens højborge – og fjernt fra trafikale knudepunkter. Historien om vejene i Nordvest- og Midtjylland er historien om bagstræb og fremsyn, egoisme og fællesskab, midt på heden, ved færgelejerne, langs grøftekanterne, dengang det moderne Danmark begyndte at tage form. Forfatteren er vejene alene en snitflade til at belyse forskellige holdninger til samfundets udvikling. Vejvæsenet er en »kålgård for egnsudvikling«, og bruges til at give et øjebliksbillede af, hvordan hverdagen fungerede i det lokale selvstyres første tid.

Det formelle grundlag for vejnettets vedligeholdelse og udbygning var vejforordningen af 29. september 1841. Den byggede på den knap 50 år gamle forordning af 13. december 1793. Kravene til vejenes standard, bredde, vejmateriale osv. forblev f.eks. ændret. Den nye forordning i 1841 ændrede især ansvars- og byrdefordelingen ved vejarbejdet. Forordningen udkom kun 1 måned efter landkommunalforordningen af 13. august 1841, der indførte amtsråd og sogneforstanderskaber, og må vist nok ses som en naturlig følgelovgivning af denne milepæl i den politiske udvikling. 1841-vejforordningens historik er i følge hele bogens idé dog ikke klarlagt. Det fremgår dog, at vejforordningen omfordelte byrderne ved vejarbejdet i en sådan grad, at den må ses som udtryk for egaliserings og økonomisk demokratisering.

Det nye regionale og lokale selvstyre fik som

arbejdsopgaver især fattig-, skole- og vejvæsen. Amtsrådene fik ansvaret for de mindre landeveje, der forbandt købstæderne eller førte til almindelige færgesteder og ladepladser. Hovedlandevejene, der forbandt landsdelene, forblev under statens styrelse til 1868. Bivejene blev underlagt sogneforstanderskaberne.

Forfatterens undersøgelse angår alene Viborg og Thisted Amter, relativt tyndbefolkede udkantssområder. Forfatteren fremhæver ubekymret, at disse amter ikke var repræsentative (s. 24 og 6). Mens de fleste i punktstudier vil vægte repræsentativitet højest som kriterium, går forfatteren rask mod vinden, men snurrer rundt og fortæller, at Thisted Amt ikke var repræsentativ, fordi den var »et af de få amter, om ikke det eneste«, hvor 1793-vejforordningen blev ført ud i livet, og hvor bønderne efter sigende havde set nytten af vejene. Thisted Amt havde årtier ind 1800-tallet pga. en fremsynet amtmænd været »en slags vejvæsenets avantgarde« (s. 24, 27, 38). Viborg Amt var mere typisk for de jyske amter, men alligevel ikke »repræsentativ« pga. naturgeografiske forhold. Her havde bønderne modsat i Thisted Amt ikke haft muligheden for at se nytten af vejene (s. 26f.). Med forfatterens ord, har hun således udvalgt to ikke-repræsentative amter, men i forhold til sin problemstilling, er det min påstand, alligevel opnået den attråede repræsentativitet. Forfatteren får yderligere medvind ved sit materialevalg. Som hovedkilder er anvendt amts- og amtsrådsarkiver, som ofte indeholder dokumenter fra de implicerede aktører – mellem den lokale forvaltning og centraladministrationen. Der er her, man finder brudfladerne mellem aktørerne (s. 10). Amtsarkiverne er generelt meget store, kan være vanskelige at arbejde med, og er derfor også generelt meget lidt brugte. Denne bog er et glimrende eksempel på en effektiv udnyttelse af disse arkiver, hvor der bl.a. findes et stort og varieret kildemateriale til belysning af slægts- og lokalhistoriske emner, men som denne bog viser, også lader sig anvende til systematiske, komparative undersøgelser af enkelte forhold.

I fokus er de mindre landeveje og bivejene, for det er ved disse, at der kan være en mulighed for at pligtarbejde blev til lystarbejde. Ved de mindre veje havde bønderne en egeninteresse, hvilke de i følge forfatteren ikke havde med hensyn til hovedlandevejene, der mest var til brug for kongen, hoffet og embedsstanden (s. 23).

Det er bevidst valgt at fokusere på de forskellige grupper af aktører: beslutningstagere, tilsynsførende og arbejdende. I forlængelse af de vejvæsenlige forpligtelser amtmændene efter 1793-forordningen havde haft, skildres først de nye amtsråds indsats for vejvæsenet (s. 41-90). I følge 1841-vejforordningen var amtsrådene forpligtet til at udarbejde forslag til landevejsregulativer, der skulle godkendes i Rentekammeret,

og til at vedligeholde og evt. grundforbedre de veje, der var optaget på regulativet. At vejarbejderne skulle betales af amtsrepartitionsfonden betød i sidste instans, at amtsrådet fik det afgørende ord. Forfatteren refererer særdeles minutøst dette arbejde i de to amter, og kommer herunder bl.a. ind på betydningen af hartkornets egaliserings i 1850. Loven betød bl.a., at også naturalarbejdet på vejene skulle fordeles ligeligt på hartkornet, hvilket især i Viborg Amt fik vidtrækkende følger. Thisted Amts traditionelle status som vejevæsenets avantgarde betød en lettere opgave, og i årene 1842-55 blev amtet i kraft af amtmandens position til »*det regionale demokratis bagstræber*« (s. 67). I Viborg Amt, hvor opgaverne var større og mere overskuelige, fik den nedsatte vejkomité i realiteten overdraget landevejsbestyrelsen (s. 68). I begge amter blev det praktiske arbejde med vejene i henhold til forordningen ledet af en amtsvejsinspektør og indtil flere vejbetjente. Gennemgangen af disse (s. 91-122) viser ikke overraskende, at deres »*engagement og initiativrigdom var naturligt afhængig af hans (faglige) baggrund og den sammenhæng, som han blev placeret i, og hvor frit et råderum, han fik af amtsrådet*« (s. 121). Herefter gennemgås i et kapitel planeringsmanden (s. 123-39), som regel en husmand, der efter licitation overtog vedligeholdelsen af et mindre vejstykke nær sin bopæl. Det kommer ikke tydeligt frem i bogen, men det synes klart, at planeringsmændene hverken arbejdede af pligt eller lyst, men alene for indtægtsens skyld.

Efter dette meget praktiske niveau og en slags *case story* om »*Nørre-dråbyernes købstadsvej*« (s.140-62) vender forfatteren atter blikket mod de tilsynsførende (og politiske) instanser: Politimesteren, sogneforstanderskaber og sognefogeden. I den lange og meget detaljerige gennemgang (s. 163-240) kan især lokalhistorikere hente et væld af oplysninger om hverdagens små lokale konflikter i midten af 1800-tallet. I det større perspektiv bliver fremstillingen for omstændelig i forhold til de noget karrige konklusioner som forfatteren drager i disse afsnit. Men man får et godt indtryk af, at i begge amter stod og faldt vejenes beskaffenhed alene med indstillingen hos de involverede parter. Dette indtryk styrkes i den afsluttende konklusion, »*Regionen og lokalsamfundet – set med vejevæsenets objektiv*« (s. 271-87), hvor det f.eks. siges, at det er vanskeligt at give et entydigt billede af sogneforstanderskabernes praksis. »*Arsagen er jo nok den simple, at praksis og prioritering var meget forskellig fra kommune til kommune*« (s. 276). Det er uden tvivl meget rigtigt. Det er det også, når forfatteren desuden skriver, at sognefogdens muligheder for at løse sine opgaver var afhængig af hans sociale position og autoritet (s. 277).

I bogens sidste kapitler, »*Nogle beboere*« (s. 241-62) og »*Enkeltmand*« (s. 263-70), dykker vi

ned i den centrale problematik, nemlig den iver eller mangel på samme, som menigmand lagde for dagen i selve arbejdets udførelse. Der vises eksempler på, at bønder selv foreslog anlæg af nye veje, men der gives også eksempler på både enkeltmands og kollektive forsømmelser. Mange kommuner indberettede imidlertid ikke én eneste forsømmelig blandt de vejpligtige i et helt sogn – og dét rejser et metodisk problem. Var det fordi folk blot udførte arbejdet af lyst i glad forventning om de goder, arbejdet senere ville bringe dem? Eller var det fordi de vejpligtige i Thisted Amt var vænnet til tilsynet, dvs. kendte amtsrådets nidkærhed? Og amtsrådet i Viborg straks lod hammeren falde i form af bøder så de vejpligtige altså udførte arbejdet af skræk for repressalier? (s. 254). Forfatteren giver os (naturligvis) ikke noget entydigt svar. Igen er der tale om et både-og. Da husmænd og gårdmænd typisk optrådte kollektivt, handler afsnittet om »*Enkeltmand*« især om proprietærer og godsejere. I vejsager handlede disse oftest ud fra snævre egeninteresser (s. 270). Det er vistnok bogens skarpeste konklusion.

Der ligger særdeles solide arkivstudier bag denne bog. Forfatteren indfrier sin hensigt: Gennem en udredning af forståelsen for vejenes vigtighed at give et øjebliksbillede af, hvordan »*dagligdagen*« fungerede i det lokale selvstyres første tid fra 1842-55. I indledningen bliver læserne nok lovet lidt mere, end konklusionerne kan bære, men det er egentlig ikke forfatterens skyld. At bryde veje i Nordvest- og Midtjylland i midten af 1800-tallet var nemlig både pligtarbejde og lystarbejde – og lønarbejde. Bogen rummer få, men gode illustrationer, heraf flere i farve, samt fremtræder i øvrigt i det pæne layout, der generelt præger bøgerne fra det nørrejske udgiverselskab.

Kenn Tarbensen

Ning de Coninck-Smith: For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914, Gyldendal, 1999, 445 s., 375 kr.

Denne afhandling, der blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad i maj 2000 på Syddansk Universitet omhandler overordnet set relationerne mellem skolen og den urbane barndom. Målet har været at indskrive købstadsskolens historie i barndommens historie samt at fortolke skolens udvikling som et produkt af ændringer i både by og barndom. Barndomsbegrebet forstås som en relation mellem de tre parametre: børns tid, børns krop og børns rum.

Arbejdet med afhandlingen har været drevet af en lyst til at forstå de mekanismer, der har medvirket til, at de privilegeredes barndom blev

norm. Tesen er at den nye folkeskole kom til at spille en central rolle for udbredelsen af barndommen som en særlig livsfase med sin egen selvstændige betydning til alle sociale lag. Derfor anskues barndommen i et dobbeltperspektiv, dels som en social struktur, der er forankret i tiden, rummet og kroppen, dels som en konstruktion eller et projekt, der blev udført i et med- og modspil med mange aktører, nemlig filantroper, lærere, forældre og politikere. Det valgte aktørperspektiv betyder her, at de processer, der formede og forandrede barndommen, anskues som bevidste og intentionelle. Skolens udformning ses som et resultat af menneskelig handling, idet de konkrete handlinger i historien ses som vigtigere end de ideale ord og visioner, der fremgår af datidens trykte tekster.

Skolen som samfundsmæssig institution, som en fysisk og arkitektonisk ramme og som mødested for børn, lærere og forældre behandles indgående i 11 kapitler, men afhandlingen er ikke skolehistorisk i traditionel forstand. Snarere forsøger forfatteren at tolke skolens udvikling i lyset af den interesse for børns liv og helbred, som fandtes i denne periode. Det er denne sammen-tænkning af forandringerne i skoleliv og barneliv, der er afhandlingens originale bidrag. Det virker indlysende rigtigt, at man må undersøge de mikropolitiske processer omkring skolen for bedre at forstå, hvordan overgangen fra et børneliv i arbejde til et liv i leg og læring helt konkret er foregået.

Det virker utroligt frugtbart at tænke skolehistorie sammen med barndomshistorie, ikke bare ved at den sidste ses som en virkning af den første, men sådan, at det bliver tydeliggjort, at skolereformerne ikke kun drejede sig om en demokratisering af adgangen til viden og dannelse, men også tog sigte på en omformning af barndommen gennem et engagement i børnenes tidsforbrug, deres sundhed og helbred og deres tilholdssteder. Det var sådan der efterhånden blev skabt konsensus om barndommen som en periode, der udelukkende skal udspille sig i skolen og hjemmet (ikke på gader og arbejdspladser), med læring og leg og med aktiviteter, der ikke ødelagde og deformerede børnenes ufærdige kroppe. Det fremhæves således også af forfatteren selv som afhandlingens centrale konklusion, at skolereformerne omk. 1900 medvirkede til en demokratisering af den borgerlige barndom, forstået som et arbejdsfrit liv i leg og læring i overensstemmelse med tidens videnskabelige indsigter i børns natur og udvikling (s. 257)

Som empiriske lokaliteter er valgt Esbjerg, Holbæk og Nakskov, som blev anset for at være skolepolitisk fremsynede købstæder. Ved at gå tæt på hvad der blev sagt og gjort – og af hvem – i forbindelse med en reformering af børns skolegang i disse byer, får man indblik i, hvorvidt det barnesyn, som lå til grund for lovgivningen, stemte

overens med den faktisk levede barndom for flertallet af eleverne i folkeskolen. Dette undersøges i afhandlingens fire centrale kapitler med hvert sit fokus på barndommens centrale elementer, nemlig barnets tid (kap. 7), barnets krop (kap. 8), barnets rum (kap. 9) og forældrene (kap. 10).

Forinden lægges dog ud med mere overordnede redegørelser for barndomsforskningen (kap. 2), urbaniseringen (kap. 3), kampen om barnets natur (kap. 4), barndomseksperterne (kap. 5) samt skolepolitik og lovgivning (kap. 6). Debatten om hvad børns tid ideelt set burde fyldes med var ikke ny, den prægede også det meste af 1800-tallet. Det nye omk. 1900 var, at skolen havde befæstet sin position i barndommen. Skønt forsømmelser stadig var et problem i by såvel som på land, var der ingen, der for alvor betvivlede, at skolegang burde være en omfangsrig del af et naturligt barneliv. Dog havde forældre selvfølgelig forskellige ressourcer til at lægge deres børns barndom om ud fra de retningslinjer, som bl.a. skolen dikterede. Der findes meget få kilder til forældrenes syn på deres børns barndom, men forfatteren gør et prisværdigt arbejde med at få mest ud af de kilder der nu engang er til rådighed. Sammen med statistiske opgørelser over forsømmelser og alder ved ud- og indskrivning anvendes klagebreve over lærernes straffemetoder og over uretfærdig mulkttering, hvorved det bliver muligt at tegne et nyt og interessant billede af samspillet mellem skole og forældrekræds.

Den vigtigste konsekvens af tidens købstadsreformer, set i et mikroperspektiv, var forøgelsen af skoletiden på 20-30% i forhold til forældregenerationen, der gik i skole før 1900. Til gengæld gik flere tidligere ud af skolen, hvilket af forfatteren ses som forældrenes mulighed for at tilpasse behovet for arbejdskraft til kravet om lange skoledage og ingen forsømmelser. Forældre lærte altså at leve med skolens forøgede krav på børnenes tid.

Selvfølgelig er det også problematisk at bruge en kvantitativ størrelse som forsømmelser til at slutte sig til, hvordan deres syn på skolegangens betydning for børnene var. Derfor bliver det heller aldrig helt klart, om forfatteren ser de fallende forsømmelsestal som en form for resignation (fx s. 358) efterhånden som der blev lagt en hårdere kurs med mulkttering, skolevisitationer og nedlæggelse af de private skoler, hvor der blev set mere liberalt på forsømmelser, eller snarere som et resultat af at selv fattige forældre efterhånden fik et barndomsbegreb.

Vi kommer vidt omkring i forfatterens bestræbelser på at indfange de forhold, der bidrog til skabelsen og udbredelsen af et nyt barnesyn: skolelærer, lovgivning om børnearbejdet, skolebespisning, skolebyggeri, feriekolonier, revselsesret, børnekriminalitet, klasselærerinstitutionen,

værgeråd, lusetanter og pædagogik. Alle virker de relevante og alle relationer diskuteres indgående også i den lokale kontekst. Der drages ingen forhastede konklusioner, og på intet tidspunkt gribes til letkøbte generaliseringer.

Dog kan man ikke undgå at føle, at der er et godt stykke fra indledningens overvejelser om mikrohistorie til afhandlingens konkrete analyse af reformerne på skoleområdet. Ganske rigtigt er der anlagt et individperspektiv, men ikke som det kendes fra fx den italienske mikrohistorie, hvor udvalgte personer fungerer som omdrejningspunkter for fortællingen. I denne afhandling er der snævert tale om navngivne lærere, politikere, filantroper osv., men de optræder i så stort antal, både på den politiske scene i København, i lærerforeningen og i Esbjerg, Nakskov og Holbæk, at man aldrig rigtigt lærer dem af kende som personer. Således får navnet ikke rollen som plot og personliggørelse af fortidige strukturer og afhandlingen kommer visse steder snarere til at minde om traditionel historieskrivning, hvor alle personer og begivenheder omtales i kronologisk rækkefølge. Den ny kulturhistories narrative ambition havde måske været lettere at opfylde, hvis blot nogle enkelte lærere havde fungeret som hovedpersoner i fortællingen. For i andre dele af afhandlingen, hvor målet ikke har været at dokumentere forskelle og ligheder af kvalitativ og kvantitativ karakter på lokalt niveau, er der en anderledes sproglig letthed, ja, ind imellem bobler det nærmest af fortælleglæde, især i kapitlet om pædagogik.

Der er ingen tvivl om, at spørgsmålet om, *hvordan* udbredelsen af et nyt barnesyn, er foregået, kræver et svar af kompleks art. Et processuelt perspektiv i den mikrohistoriske udgave indebærer da også, at alle stemmer skal have lov til at lyde i deres egen ret, men ind imellem fristes man næsten til at tro, at kompleksitet er et mål i sig selv for den ny kulturhistorie. Når det gælder denne afhandling er der ingen tvivl om, at der er gjort et stort og solidt arbejde for at træve alle tråde op, men spørgsmålet er, om en bunke optrævlede tråde giver mere forståelse end et pænt strikket mønster? Afhandlingens store fortjeneste er dog, at den på en overbevisende måde belyser, hvordan nye holdninger til barnet udvikles i et samspil med den konkrete skolepolitik, således at ingen for alvor kan betvivle, at barndommen som en særlig livsfase på alle måder er et resultat af et stigende voksenengagement.

Lene Otto

Jan Pedersen: Teknologisk udvikling i maskinindustrien. Burmeister & Wain 1875-1939, Polyteknisk Forlag, 1999, 449 s., 298 kr.

Jan Pedersens bog er en let revideret udgave af hans ph. d.-afhandling. Det er en meget kompetent og gennearbejdet behandling af et kompliceret og omfattende emne. Den kronologiske ramme om fremstillingen er årene 1875-1939, og i det tidsrum foregik den 2. industrielle revolution, overgangen til industriel masseproduktion. Traditionelt henlægges den 2. industrielle revolution til 1890'erne, så den lange tidsramme 1875-1939 giver gode muligheder for at sætte 1890'erne ind i en længerevarende sammenhæng, og det er et af Jan Pedersens hovedsynspunkter, at overgangen til en industriel produktionsmåde strakte sig over væsentlig længere tid end hidtil antaget. Mange af de teknologiske nybrud fandt sted i 1890'erne eller årene lige efter 1900, men først 1920'ernes skærpede krav til produktivitetsforbedring førte til en bredere anvendelse af den nye produktionsmåde, som endda først nåede sin egentlige modning i 1930'erne.

Maskinindustrien blev den centrale industrielle sektor i den 2. industrielle revolution, og den er derfor velegnet som undersøgelsesområde, når man vil belyse den teknologiske side af den industrielle udvikling. Der er især to teser, som Jan Pedersen tager op til kritisk prøvelse. Den ene er Harry Bravermans tese om, at overgangen til industriel masseproduktion var ledsaget af en generel dekvantificering af arbejdskraften. Den anden er David Landes' teori om, at den 2. industrielle revolution betød en overgang til produktion efter de udskiftelige deles princip. Jan Pedersen finder ikke bekræftelse på nogen af disse teser.

Som emne for sin bog har han ikke valgt hverken den 2. industrielle revolution eller maskinindustrien, men en enkelt virksomhed, Burmeister & Wain. Den har af mange grunde interesse i sin egen ret, men er her valgt som eksempel, og Jan Pedersen har lagt et stort arbejde i at relatere udviklingen på B&W til en videre sammenhæng. Det lykkes gennemgående godt, og selvom B&W næppe uden videre kan regnes for typisk for maskinindustrien, har bogens resultater værdi langt ud over den snævrere virksomhedshistorie.

Efter nogle indledende kapitler om bogens formål og den historiske udvikling af maskinindustrien i almindelighed og Burmeister & Wain (og dets forløbere) i særdeleshed behandler Jan Pedersen i bogens fire hovedkapitler hhv. produkter, afsætning, teknologi og arbejdsorganisering.

B&W omfattede både et skibsværft og en motorfabrik. Skibsværftet lades ude af betragtning

i de fire hovedkapitler. Inden for maskinområdet havde B&W oprindeligt haft en meget blandede produktion, men med tiden specialiseredes aktiviteten mere og mere. I den undersøgte periode var der tre hovedprodukter: centrifuger, dampmaskiner og dieselmotorer. Af disse var centrifugerne et kapitel for sig. Det var en produktion, som B&W tog op i begyndelsen af 1880'erne, da firmaet erhvervede L.C. Nielsen (Maglekilde)'s patent. Centrifugerne blev løbende forbedret 80erne igennem i skarp konkurrence med det svenske firma Separator, som imidlertid omk. 1890 fik et afgørende forspring gennem en såkaldt tallerkenindsats, som forbedrede centrifugens energiøkonomi betydeligt. B&W's centrifugeproduktion blev derfor forholdsvis beskeden i 1890'erne, men da Separators patent på tallerkenindsatsen udløb i 1898, lancerede B&W en ny centrifuge, Perfect, som kunne tage kampen op med Separator. Det lykkedes for så vidt, men produktionen havde ingen organisk forbindelse med B&W's øvrige aktivitet, og i 1909 solgte B&W sine rettigheder på området til Separator og standsede centrifugeproduktionen.

Nogenlunde samtidig indstillede B&W også sin anden hovedproduktion, dampmaskiner. Dem havde firmaet bygget stort set fra sin start i 1843, men de begyndte efterhånden at blive afløst af andre kraftmaskiner. B&W havde selv deltaget i denne udvikling, da firmaet i 1898 erhvervede rettighederne for Danmark til fremstilling af dieselmotorer. Det var på det tidspunkt en helt ny tysk opfindelse, som stadig var behæftet med tekniske vanskeligheder, men fra 1903 satsede B&W på en produktion af dieselmotorer, og fra 1912 blev det hovedproduktet for B&W's maskinfabrik.

Markedsforholdene for de tre hovedprodukter var ganske forskellige. Centrifugerne blev i vidt omfang eksporteret, og i den første fase i 1880'erne overlod B&W forhandlerretten til firmaet H.C. Peteren & Co. Da den nye Perfect-model blev lanceret omk. 1900, slog B&W ind på en anden strategi og opbyggede sit eget forhandlernet i udlandet. Det blev imidlertid afviklet sammen med produktionen i 1909.

Dampmaskinemarkedet karakteriserer Jan Pedersen som svært gennemskueligt og foretager ikke nogen dybere analyse. Derimod belyser han dieselmotormarkedet indgående. Her udviklede B&W sig hurtigt til den førende producent af skibsdieselmotorer på verdensplan. Det skete i konkurrence med MAN i Tyskland og Sulzer i Schweiz, og det blev administreret gennem et særligt licenstagersystem. Det kan stå som eksempel på en særlig økonomisk transaktionsmåde, som hverken havde karakter af frie markedstransaktioner eller transaktioner, der var internaliseret ind i store hierarkisk opbyggede firmaer. Licenssystemet fungerede i økonomisk forstand som en slags løst kartel centreret om-

kring licensgiveren (B&W) og bundet sammen af en fælles teknologisk kultur, som bl.a. indebærer en kontraktlig forpligtelse til at dele produktforbedringer med nettets øvrige deltagere.

Det kan være vanskeligt at finde materiale til en mere indgående belysning af den teknologiske udvikling på en virksomhed, men B&W's regnskabsafslutningsbøger rummer forholdsvis detaljerede oversigter over produktionsudstyret på virksomhedens forskellige afdelinger. Jan Pedersen har derfor kunnet belyse udviklingens hovedtræk. Inden for maskinfabrikken var der fire hovedafdelinger: støberi, smedje, maskinværksted og montageværksted. Støberiets teknologiske udvikling er generelt dårligst belyst, men man kan se, at B&W etablerede sit eget stålværk i 1907-08, hvilket dog nok så meget var led i en uafhængighed af underleverancer som en teknologisk fornyelse. Nogle år før havde B&W af samme grund etableret egen storsmedje. Den kom ikke bare til at dække B&W's eget behov, men leverede også f.eks. store aksler til andre virksomheder. I storsmedjen tog B&W hydrauliske presser i brug. Størst interesse fra et teknologihistorisk synspunkt har imidlertid udviklingen i maskinværksted og montageværksted. De behandles under ét, hvilket er en skam, da det ville have stor interesse at følge fordelingen af arbejdsopgaver mellem de to værksteder. Det gøres ikke, men for de to værksteder under ét kan man se, at drejebænke og fræsemaskiner var de vigtigste værktøjsmaskiner, og at der foregik en løbende forbedring af disse to typer, men at denne udvikling strakte sig over lang tid, og at de teknologisk avancerede maskiner som f.eks. revolverdrejebænken først for alvor blev taget i brug i 1920'erne. Jan Pedersen kan også vise, at det gammeldags krafttransmissionsudstyr holdt sig forholdsvis længe på B&W, og at en systematisk standardiseringsindsats, der er en forudsætning for en produktion efter de udskiftelige deles princip, først blev iværksat i 1920'erne. På dette grundlag når Jan Pedersen frem til sit hovedsynspunkt, at den 2. industrielle revolution var knap så revolutionær og mere langstrakt end hidtil antaget.

På det organisatoriske plan blev den 2. industrielle revolution ledsaget af *the managerial revolution*, overgangen fra, at virksomhedens ejere forestod ledelsen til, at det var professionelle ansatte direktører. Denne udvikling kan også ses hos B&W, men også i denne henseende som en mere langstrakt proces. Wain døde i 1882, og Burmeister fratrådte som direktør i 1890, så fra da af var ejerne ikke længere repræsenteret i den direkte ledelse, men først efter rekonstruktionen af selskabet i 1933 blev der ansat en egentlig professionel ledelse. De mellemliggende 43 år var præget af forskellige former for ledelse. Det første tilløb til en moderne, ansat direktion blev taget i 1895, da K.C. Nielsen afløste

skotten Halley. K.C. Nielsen fik etableret en direktion med direktører, der blev ansvarlige for hver sit område, og ham selv som øverste instans. Han fratrådte i 1907 og fik ikke nogen direkte efterfølger, men maskindirektøren Ivar Knudsen blev den ledende blandt direktørerne og fortsatte som sådan til sin afgang i 1919. Mangelen på en egentlig administrerende direktør blev følelig i den følgende periode, hvor Chr. Overgaard var den mest fremtrædende blandt direktørerne. Han var en fremragende tekniker, men manglede forretningsmæssigt overblik, og i 1933 var virksomheden på randen af konkurs, men blev reddet ved et lovindgreb, fordi den simpelthen var blevet for stor til, at samfundet ville acceptere, at den slet og ret lukkede. Hele den siddende direktion blev fyret, og C.A. Møller blev ansat som administrerende direktør. Dermed var omsider *the managerial revolution* fuldført for B&W's vedkommende.

På det organisatoriske felt er interessen i øvrigt især knyttet til, hvilke virkninger den 2. industrielle revolution fik på arbejdskraftens sammensætning. Som nævnt er den tese blevet fremsat, at der var tale om en generel dequalificering af arbejdskraften. Det skulle udmønte sig i en relativt voksende gruppe af ufaglært arbejdskraft. Dette spørgsmål lader sig ikke belyse klart, da der kun findes et tilfredsstillende kildemateriale for årene 1925 og 1935. I disse to år udgjorde de ufaglærte ca. 33% af arbejdergruppen. Det indikerer ikke nogen massiv tendens til at erstatte faglært med ufaglært arbejdskraft. Heller ikke på landsplan var der nogen større tendens til at erstatte faglært arbejdskraft med ufaglært i Danmark. Industri- og erhvervstællingerne viste således, at for de tre brancher maskinfabrikker (incl. jernstøberier), maskinværksteder og elektrotekniske fabrikker faldt andelen af faglærte arbejdere kun fra 79% i 1906 til 74% i 1935. Nu kan dequalificering af arbejdskraften tage andre former end den, at faglærte erstattes af ufaglærte, en udvanding af den faglige uddannelse f.eks. Men heller ikke dette synes at have været tilfældet. På B&W var der mange lærlinge, og selvom der ikke var tradition for at aflægge svendep prøve, ser det ud til, at der var tilfredshed med uddannelsen blandt arbejderne, og da B&W omk. 1930 oprettede en særlig lærlingeafdeling, kan man se, at det faglige indhold af uddannelsen ikke lå på noget lavt niveau.

Antallet af funktionærer steg heller ikke relativt, men udgjorde konstant 11-13% af den samlede arbejdskraft. Det tyder heller ikke på nogen omfattende dequalificering. Derimod sker der en forskydning inden for funktionærgruppen, så at ingeniører får en kraftigt stigende betydning, hvorimod værkstedsfunktionærerne mistede terræn.

Lønudviklingen var præget af stigende real-

løn med tendens til, at arbejderne halede ind på funktionærerne. F.eks. halede maskinarbejderne kraftigt ind på ingeniørerne 1902-32. Akkordløn vandt frem blandt arbejderne, og efter den store smedelockout i 1897 blev der gradvis opbygget et sæt praktisk anvendelige regler omkring denne lønform.

Ledelsesmæssigt blev den 2. industrielle revolution ledsaget af mere målbevidste ledelsesformer. Bedst kendt er F.W. Taylors *scientific management*. Den fik som princip kun punktvis betydning i Danmark. Jan Pedersen henviser her bl.a. til en bog af ingeniør ved F.L. Smidth, C.E. Carlsen, der i 1918 udgav *Teknisk-økonomisk Værkstedsorganisation for Jernindustriens Virksomheder*. Han tilsluttede sig Taylors tanker om en klar opdeling mellem planlægning og udførelse, men foretrak det danske lønsystem med procentakkorder for Taylors system med straf for manglende overholdelse af normer. I 1920'erne og 30'erne blev dele af Taylors tanker taget i brug på B&W. Den store taber i den forbindelse blev værkstedsfunktionærerne. Den mere målbevidste virksomhedsledelse krævede, at lederne havde den nødvendige information. I den forbindelse fik bogføringen afgørende betydning. B&W fik i forbindelse med omdannelsen til aktieselskab i 1872 anlagt nyt bogholderi, og det fortsatte uden afgørende ændringer frem til 1932. Ændringer kom der dog. Fra 1902 blev det muligt at give et mere detaljeret billede af værditilvækstens fordeling på virksomhedens forskellige afdelinger, og senest fra 1919 blev der foretaget detaljeret bogføring af større enkeltordrer.

De fire hovedkapitler følges af et kapitel, der prøver at præcisere den teknologiske faktors betydning for værditilvæksten. Det er et værdifuldt forsøg på at bygge videre på de foregående resultater, men det svækkes af den vanskelighed, som Jan Pedersen selv peger på, at tallene vedrørende B&W's skibsværft ikke kan holdes udenfor, sådan som de blev i de fire hovedkapitler. Det bliver derfor svært at belyse den teknologiske faktors betydning, da skibsværftet var langt mere arbejdsintensivt end resten af B&W. Jan Pedersen når til det resultat, at 40% af den årlige værditilvækst skyldes væksten i maskineri, 30% væksten i arbejdskraft. De sidste 30% tilskrives så den såkaldte Totale Faktor Produktivitet. Hvad den helt præcis består af er svært at sige.

Udgifterne til arbejdsløn og administration lå i hele perioden 1875-1939 nogenlunde fast på 56-57% af værditilvæksten med en indre forskydning, så at arbejderlønningerne udgjorde en voksende andel, funktionærlønningerne en svindende. De tekniske driftsudgifter voksede fra 15% af værditilvæksten i 1875 til 25% i 1939. Det kvantitative forhold mellem menneskelig og fysisk kapital var nogenlunde det samme.

Det absolut positive hovedindtryk af Jan Pedersens bog betyder ikke, at der ikke nogle steder kan sættes spørgsmålstegn ved hans resultater. Når det f.eks. siges, at det kvantitative forhold mellem menneskelig og fysisk kapital var nogenlunde det samme gælder det B&W som samlet enhed, men det sammenfatter i teknologisk forstand en række separate udviklingsforløb. Bag den tilsyneladende kvantitative konstant ligger etablering og afvikling af centrifugeproduktion, udvikling og afvikling af dampmaskineproduktion, etablering og udvikling af dieselmotorproduktion samt endelig jernskibsbyggeri. Dertil yderligere aktiviteter såsom etablering af storsmedje og stålværk samt modernisering af støberiet. Hvis man koncentrerer undersøgelsen om maskinproduktionen alene, ville man formentlig kunne konstatere en forskyning i det kvantitative forhold fra menneskelig til fysisk kapital.

En udvikling er ikke kun udtryk for, at arbejdskraftens værdi i produktionsprocessen ændrede sig i periodens løb, men også for at styringen af produktionen var blevet mere præcis. I den forbindelse spillede bogføringen som nævnt en vigtig rolle. Her er det næppe korrekt at karakterisere bogføringen som i grundtræk uforandret 1872-1932. Det fremgår af bogen, at der blev skabt mulighed for at henhøre udgifterne til de enkelte afdelinger og at der blev skabt mulighed for detaljeret bogføring af større enkeltordrer. Der er således indført en form for driftsbogføring, og det er regnskabshistorisk en afgørende fornyelse, jf. Jørgen Fink: *Regnskabsmateriale som historisk kilde; Erhvervshistorisk Årbog 1996*, s. 170ff, men bogføringens betydning som ledelsesinstrument kræver nok i det hele taget en grundigere udredning.

Det er ikke muligt at dokumentere udviklingen i produktionsstyringen på B&W i detaljer, men på et tidspunkt mellem 1912 og 1932 blev der etableret et særligt planeringskontor og et akkordkontor. Det er udtryk for en skarpere opdeling mellem planlægning og udførelse i overensstemmelse med Taylors principper. Det førte til en ændret sammensætning af funktionærgruppen. Ingeniørerne vandt frem på værkstedsfunktionærernes bekostning. Det forekommer derfor forbavsende, at ingeniørerne samtidig tabte terræn til maskinarbejderne lønmæssigt, som Jan Pedersen har vist ved en sammenligning af situationen 1902 og 1932. Det er muligt, at der virkelig var tale om et relativt løntab, men ingeniørbegrebet ændrede sig fra 1902 til 1932. I 1902 var en ingeniør en civilingeniør; teknikumsingeniører fandtes endnu ikke, men forløberen for dem hed konstruktører. I 1932 fandtes der teknikumingeniører, medens civilingeniørbegrebet var under udbredelse for cand. polyt.erne. Hvor ingeniørgruppen i 1902 udelukkende bestod af polyteknikere, bestod den i

1932 af teknikumingeniører og formentlig også nogle (men næppe alle) polyteknikere; en del af disse indgår formentlig praktisk og lønmæssigt i ledelsen og den øverste administration. Udviklingen i realløn for ingeniørgruppen 1902-32 afspejler derfor formentlig nok så meget en ændret sammensætning af gruppen som en ændret lønplacering i forhold til arbejderne.

Med den mere bureaukratiske styring af produktionsprocessen skulle man tro, at funktionærerne kom til at veje tungere i forhold til arbejderne i periodens løb, men det er ikke det resultat, Jan Pedersen kommer til. Lønandelen lå temmelig konstant på 56-57% af værditilvæksten, men arbejdernes andel af lønsummen voksede, funktionærernes faldt. Der er for mig at se to fejlkilder i den forbindelse. For det første er der tale om hele B&W, således at det arbejdskraftintensive værft slører udviklingen på den mere kapitalintensive motorfabrik, og formentlig også således at centrifugeproduktionen indgår, men dertil kommer, at de såkaldte tekniske driftsudgifter vokser fra 15 til 25%, og de indeholder blandt andet lønudgifter, som ifølge sagens natur ikke kan være arbejderlønninger. Forholdet mellem funktionærernes lønandel og arbejdernes lønandel kan kun belyses præcist, hvis det lønelement, der indgår i de tekniske driftsudgifter, regnes med, og det får først virkelig udsagnskraft, hvis man kan sondre mellem værft og motorfabrik. Det samme gør sig for så vidt gældende, når der på s. 255 konstateres en forholdsvis svag vækst i kapitalproduktiviteten, idet man også her vil vente en forskel mellem værft og motorfabrik med en højere vækst for motorfabrikken.

Selvom der således kan sættes spørgsmålstegn ved nogle af bogens resultater, kan Jan Pedersen i høj grad være den bekendt som en lodig og givende undersøgelse af et komplekst emne.

Jørgen Fink

Torben Grøngaard Jeppesen: Dannebrog på den amerikanske prærie. Et dansk koloniprojekt i 1870'erne – landkøb, bygrundlæggelse og integration, Fynske Studier 19, 2000, 278 s., 280 kr.

Med museumsleder Torben Grøngaard Jeppesen i spidsen begyndte Odense Bys Museer i midten af 1990'erne at interessere sig for den danske udvandring til Nordamerika. Specielt de danske immigranter på Nebraskas jomfruelige vidtstrakte jorder i sidste trediedel af 1800-tallet har optaget museet, der med udstillingen *Danskerne på prærien* i 1997 holdede en stor succes at dømme efter besøgstal og presseomtale. 13 år

tidligere, i 1984, fejrede Nationalmuseets Bredeafdeling en af 80'ernes museale megasucceser med udstillingen *Drømmen om Amerika*. Der er med andre ord en bred interesse for den danske udvandring/indvandring til Amerika – og ikke mindst for det fascinerende kapitel i den nyere verdenshistorie, der handler om kortlægning, inddragelse, bosætning og opdyrkning af jomfrueligt land. Omdannelsen af den amerikanske prærie til frugtbart, beboet landbrugsland på få årtier kan følges i detaljer i det rige kildemateriale, hvor vi for første og eneste gang i historien på tæt hold lærer mekanismerne og processen bag menneskets kamp og sejr over naturen at kende.

Med bogen *Dannebrog på den amerikanske prærie* har Grøngaard Jeppesen ønsket at råde bod på den ifølge ham udtalte mangel på studier af »den amerikanske ende af historien«. Og det er jo altid et godt udgangspunkt at kunne hævde, at man er den første – en pionér så at sige – der har beskæftiget sig med emnet. Synspunktet gentages med eftertryk i bogens afslutning; men det bliver det ikke mere rigtigt af. Forfatteren har valgt at se bort fra mange og også nyere undersøgelser af danskernes bosættelse i Amerika.

Når det er sagt, skal det dog med det samme slås fast, at Torben Grøngaard Jeppesen har begået en spændende bog, og som en af de første dykket ned i det omfattende amerikanske arkivmateriale til danskernes historie hinsides Atlanten. Bogen indeholder ret omstændelige redegørelser for forfatterens arkivundersøgelser. Som historiker kan man dog godt følge museumsmandens eufori, når jagten på kilderne er kronet med held. Grøngaard Jeppesen beskriver sine amerikanske arkivdage som »spændende«, hvor det »har været en stor oplevelse at sidde og arbejde i de oftest meget flotte og meget velindrettede arkiver og forskningsbiblioteker og samtidig møde en helt utrolig stor hjælpsomhed«. Torben Grøngaard Jeppesens nydanske, amerikaniserede sprogbrug, der kommer til orde i citatet er karakteristisk for bogen.

Dannebrog på den amerikanske prærie er historien om skabelsen af en dansk koloni på Nebraskas jomfruelige prærie i begyndelsen af 1870'erne. Denne historie fortælles med pioneren Lars Hannibal(sen) (1822-1882) som omdrejningspunktet. Hannibal – »bogens helt« – udvandrede fra Nystedegnen på det sydlige Lolland i 1856. Med til Amerika fulgte hans 34 år gamle kone og fire børn i alderen 10 til 4 år samt hans fader, der, ifølge det kildemateriale forfatteren fremlægger, kun var 16 år ældre end hovedpersonen. Udvandringsmålet var i første omgang den skandinaviske koloni ved Pine Lake i Wisconsin. Herom handler bogens første kapitler, der dels kort beskriver den udvandringshistoriske sammenhæng, dels karakteriserer det

Wisconsin, der blev målet for de første danske kolonier i Amerika. Bogens tyngdepunkt er dog de følgende fire kapitler, der skildrer etableringen af kolonien Dannebrog. Hovedmanden er Lars Hannibal, og det er hans historie, der i princippet følges. Alle andre er bipersoner, og bogen koncentrerer sig om koloniens første år. Selv om man måske nok kunne savne et lidt større udblik er Torben Grøngaard Jeppesens grundige redegørelse for skabelsen af den danske koloni i Nebraska spændende læsning. Hovedtemaerne koncentrerer sig om centrale spørgsmål: Den amerikanske jordpolitik, dannelsen af det Danske Land- og Hjemsted Kompagni i 1870 med Lars Hannibal i spidsen, udsøgningen af opdyrkningsejnet landbrugsland og etableringen af kolonien 1871-75, samt ikke mindst et fremragende kapitel om grundlæggelsen af den dansk-amerikanske prærieby Dannebrog.

Med sin veltillrettede bog med fine illustrationer og et godt kortmateriale har Torben Grøngaard Jeppesen vist vejen for fremtidige studier af danskernes amerikanske historie. Det er således en vigtig bog han har skrevet, også selv om man kan gribe forfatteren i forskellige unøjagtigheder, f.eks. den kiksede kronologi i skildringen af Lars Hannibals indsats i borgerkrigen, s. 62-63 og misforståelser omkring bipersonen Johan Seehusens skøde, s. 149 og s. 189 – og især være uenig med forfatteren i opfattelsen af homesteadloven 1862. Torben Grøngaard Jeppesen karakteriserer loven som åbningen for »en utrolig demokratisk jordpolitik ikke set magen til i verden«, s. 185. Det er rigtigt, at loven søgte at hindre etableringen af godser, som i det gamle Europa, men gratis var jorden ikke: De forpligtelser, der fulgte med for at »optage friland« var således, at det krævede kapital for at tage jord – og nogen offentlig form for støtte og kredit var i praksis ikke-eksisterende. Demokratisk var det måske nok; men spekulation og jordrotter afskaffede man ikke med homesteadloven. Det var som alt andet i USA et spørgsmål om penge og *survival of the fittest*. Det er Torben Grøngaard Jeppesen selvfølgelig også klar over; men ubevidst er hans fortjenstfulde studium også et bidrag til illusionen om den amerikanske drøm.

Niels Peter Stilling

Bodil Hansen: Fjends Herred – Jyllands Midtpunkt. Mellem Alhede og Limfjord, Skive Museums Forlag, 1999, 384 s., 298 kr.

I denne bog behandles et stykke af Danmark nemlig den bid af landet, der ligger mellem Viborg og Skive og mellem Limfjorden og den gam-

le Alhede. Det var bl.a. her, de to forfattere Jeppe Aakjær og Marie Bregendahl blev født, og disse to kendte fjandboer bliver fyldigt omtalt i bogen. Bodil Hansen vil nemlig også vise, at Fjends Herred har noget at byde på, både hvad angår personer og landskaber såvel som historie, sagn og historier.

Forfatteren har tidligere beskæftiget sig med emner fra den lokale historie, og det fremgår da også tydeligt af bogen, at hun er fortrolig med området og kender både til historien og historierne. Bogen tager sit udgangspunkt i sognene. Forfatteren har komponeret sin fortælling som en rejse igennem Fjends Herred, hvor sognene fungerer som den overordnede struktur og sognenavnene ligefrem benyttes som kapiteloverskrifter. Denne lidt stive opbygning af fortællingen, som har til formål at sikre, at man kommer rundt i hele herredet, blødes dog noget op ved den rejsemetafor, som forfatteren benytter som en måde at komme videre på fra et sted til et andet.

Bodil Hansen har ikke sat unødige grænser for sig selv, men har opfattet sin opgave ret bredt. Det betyder, at hun også kan gå efter de gode historier, hvilket hun med forkærlighed også gør. Da hun tillige har et godt sprog og er en god fortæller, er der kommet en underholdende bog ud af det. Der berettes naturligvis om de områder, hvor Fjends Herred har spillet en rolle udover det sædvanlige. Vi får historien om de berømte sorte jdepotter, der blev fremstillet flere steder i herredet. Da produktionen var på sit højeste, blev der f.eks. lavet potter i de fleste gårde og huse i byen Gammelstrup, der var center for potteproduktionen. Jdepotterne, der var en stor eksportartikel, kom vidt omkring og fandt vej til både Hamborg, Berlin og Wien, foruden naturligvis til det danske marked.

Nogle af de sidste rester af den gamle jyske Alhede med mindeparken for hedens opdyrkere ligger i Fjends Herred, hvilket giver forfatteren lejlighed til at komme ind på den spændende historie, der knytter sig til området omkring Kongenshus, hvor der tidligere i det forrige århundrede blev gjort forsøg med at etablere en rensdyrpark. Vi får beretningen om den store tørveproduktion, der med udgangspunkt i de store moser fandt sted med centrum i Sparkær. Også den kalkudvinding i Daubjerg og Mønsted, der har fundet sted her i flere hundrede år, bliver omtalt, og i den forbindelse får vi også historien om Jens Langkniv, der huserede i området, og ifølge traditionen også holdt til i de gamle kalkgruber. På samme måde fortælles om begivenheder og personer, som har sat sig spor i de forskellige sogne i Fjends Herred ligesom særlig karakteristiske landskaber og naturområder trækkes frem. Det vil i øvrigt være helt i bogens ånd også at lade sig inspirere til ture ud i området for ved selvsyn at opleve nogle af de natur-

mæssige perler, som forfatteren gør opmærksom på.

Meget af det, der fortælles, bygger i sagens natur på den eksisterende litteratur, men især hvad den nyere tids historie angår, da kan forfatteren bygge på et righoldigt net af personlige og mundtlige kilder i form af mennesker og familier, der har haft tilknytning til området igennem flere generationer. Bodil Hansen har både tålmodighed, interesse og fornemmelse for dette erindringsstof.

Hvis man skal pege på en svaghed ved bogen, så er det dens lidt spredte, tilfældige og brudstykkeagtige karakter, der bevirker, at der ikke fæstner sig et helhedsindtryk af Fjends Herred. Man finder ikke tabeller og statistikker i bogen, og der gøres i det hele taget ikke meget ud af de politiske, økonomiske eller erhvervmæssige forhold, så hvis man ønsker konkrete oplysninger om disse forhold, må man gå andre steder hen.

Bogens styrke er til gengæld den veloplagede og fortælleglæde, der gør den umiddelbart underholdende. Det er i udpræget grad en »fortællebog«. Forfatteren deler gerne ud af sin viden om og entusiasme over lokalområdet, også hvad naturmæssige oplevelser angår, og med sin smittende fortælleglæde bliver læseren godt underholdt samtidig med, at man også får noget at vide om de forskellige sogne, der tilsammen udgør Fjends Herred. Bogen er godt illustreret med en blanding af sort/hvide billeder fra de lokalhistoriske arkiver i området og nogle meget smukke farvebilleder af landskaber, bygninger og interiører optaget til lejligheden.

Bjarne Harboe

Inger Hartby: Højskolekvinden – mor søster, datter. Højskolekvindens kulturelle status og livsvilkår 1870-1920, Nornesalen og Odense Universitetsforlag, 1999, 133 s., 175 kr.

Tre markante kvindeskæbner skildres og analyseres ud fra hovedsagelig breve og erindringslitteratur, nemlig Nanna Berg, gift Kristensen-Randers (1864-1908), jurist og højskolemor (Ollerup), Eline Begtrup (1860-1947) forstander (Løvring) og søster samt Bodil Marie Jensen, gift Bording (1870-1950) højskolemor (Ry) og hustru.

Bogens ærinde er primært at synliggøre kvinderne i højskolehistorien samt fokusere på selve det paradoks, at det grundtvigske miljø både har fremmet ligeværdigheden blandt mennesker i borg og hytte, men samtidig har den selv samme grundtvigske kulturs livsidealer virket konserverende på et traditionelt kønsrollemønster. Inger Hartby karakteriserer det således:

»højskolens ideologi gav kvinderne en principiel mulighed for selvrealisation« (s.77).

Bogen igennem fokuseres på de tre kvinders lange vej til virkeliggørelsen af egne livsidealer, til selvrealisationen, på trods af det skildrede paradoks med afstandstagen og stempning af adfærden i højskoleverdenen som uharmonisk og upassende. Bogen skildrer troværdigt og fængslende, at der øjensynligt har været »åndenød« for de kvinder, der blot ville noget mere som selvstændigt tænkende individer. Inger Hartby skriver selv, at de tre kvinder bemærkelsesværdigt adskilte sig fra mange medsøstre ved ikke i passivitet at konfirmere den gældende opfattelse af, hvad en »god grundtvigsk hustru« var (s. 118).

Måske forklejnes dog det faktum lidt, at mange højskolekvinders livsmål – eller selvrealisation – i datiden netop var at udvikle traditionelle kvindelige arbejdsområder (f.eks. inden for omsorg og sygepleje, husholdning, undervisning, håndarbejde osv.) fagligt, bringe dem ind i undervisningen, og vidt ud i det offentlige liv og dermed bibringe højskolekulturen en vis form for ligeværdighed mellem kønnene. Trods alt.

Perioden 1870-1920 karakteriseres af forfatteren som stabil inden for højskolens traditionelle rekrutteringsgrundlag, landbosamfundet. Perioden kunne måske endda forlænges til efter midten af 1900-tallet, hvor der for alvor skete skred i højskolekulturen mht. kvinders valg af arbejdsområde og interessefelt. Arkivlovens rammer for tilgængeligt kildemateriale har angiveligt været medvirkende til undersøgelsens øvre tidsgrænse.

Inger Hartbys bog om tre markante grundtvigske kvinder er et spændende og tankevækkende bidrag til studiet af det grundtvigske højskolemiljø, hvor det var på sit mest signifikante stade. Bogen er et ekstrakt af et forskningsprojekt, hvoraf mere følger.

Mette Eriksen Havsteen-Mikkelsen

Allan Huglstad: Kiv og krig. Næstved-egnen 1939-1945, Eget Forlag, Sterkelsvej 21, 4700 Næstved, Næstved, 552 s., 298 kr.

Kiv og krig er en kraftpræstation. Hen over 550 sider behandler Allan Huglstad stort set alle de klassiske emner fra dansk besættelsestidsforskning – men set i et lokalt perspektiv. Fra Næstved og omegn, der er forfatterens optik, skrives både om luftkrig og luftværn, om tysklandsarbejdere og om den politimester, der svigtede. Og der optræder tjenstivrige reservepolitibetjente, som med tak tager mod tysk dusør for at påvise en »bombelignende genstand« på jernbanen (s. 320). Der er ligeledes officerer med udemokrati-

ske tilbøjeligheder, og der er andre officerer, som i sidste øjeblik bliver manøvreret ind i Modstandsbevægelsen »for at overtage kontrollen over de aktive, først og fremmest DKP og Dansk Samling« (s. 370, jfr. s. 414). Modstandsbevægelsen står – selvsagt – centralt i *Kiv og krig*. Vi følger den forsigtige start frem til dannelsen af grupper, som trykker illegale blade, gennemfører sabotageaktioner, etablerer radiokontakt med England og tager mod nedkastede våben. Desuden er der tyskerpiger og stikkerlikvideringer, og efter Befrielsen kommer retsopgøret med »de egne slyngler« (s. 415), ligesom der i forbindelse med overgangen til fred sker en omdannelse af modstandsbevægelse til hjemmevern.

Allan Huglstad kommer ydermere ind på nogle af de temaer, der på det allerseneste er blevet trukket frem i besættelsestidsforskningen, bl.a. spørgsmålet om industri, landbrug og værnemagteri. Der skildres usympatiske kræmmersjæle i Næstved og nabolag, som véd at score ekstra fortjenester i ly af besættelsen. Huglstad har imidlertid et skapt blik for hele situationens tvetydighed. Thi på den ene side var skibsreder A.P. Møller som bekendt storaktionær i Riffelsyndikatet – og blev dermed ramt, da en af syndikatets underleverandører, Krydsfinérfabrikken i Næstved, fik sine produkter saboteret den 8. november 1943 – men Huglstad overseer ikke, at samme A.P. Møller i juli 1944 stillede økonomisk garanti for indkøb hos Husquarna af 3000 maskinpistoler til modstandskampen. *Kiv og krig* er således ikke enøjet. Bogen er heller ikke uden vid. Side 136 gengives eksempelvis et billede af modstandsmanden, overkirurg Hans Tønnesen, der smiler til et spædbarn i en tremmeseng – hvorefter der i billedteksten gøres udtrykkeligt opmærksom på, at det er kirurgen, der er modstandsmand, ikke babyen!

Kildematerialet til *Kiv og Krig* er en doktordisputats værdigt. Bogen bygger på ikke færre end 80 interviews samt på studier i en lang række både offentlige og private arkivfunds, herunder arkivalier der endnu beror ved embederne, eksempelvis hos Næstveds politimester og hos Beredskabscenter Sydsjælland. Man tror ham derfor gerne, når Huglstad i sin pressemeddelelse hævder, at der forud for bogen ligger 5 års research. Des mere nedslående er det, at resultatet ikke står mål med anstrengelserne. Dét skyldes først og fremmest, at forfatteren, der er major i forsvaret og p.t. uddannelseschef ved Hærens Specialskole i København, partout vil være mere faghistoriker end faghistorikerne selv. Denne ulyksalige trang giver sig ikke blot udslag i, at Huglstad lader sit kapitel om »Friedessommeren« (s. 514-526) degenerere til et rent kalendarium; han har i det hele taget problemer med at skelne væsentligt fra uvæsentligt. Læseren druknes i et mylder af uoverskuelige detaljer ud fra en – som det synes – misfor-

stået forestilling om, at jo mere stof, jo mere Sandhed. Hertil kommer, at henvisningerne nærmest vælter over hinanden i en samlet note efter hvert kapitel, og uden at man kan se, hvad de præcis henfører til i selve kapitlet. Annoteringen får derved nærmest rituel funktion. Et særskilt ondartet eksempel er note 65 (s. 467). Skulle nogen ønske at kontrollere en enkelt oplysning eller et enkelt citat hér, forestår et uoverskueligt detektivarbejde i al det stof, hvortil der henvises på det meste af én side – i petit.

Allan Huglstads bog rummer imidlertid et par interessante vinkler på besættelsestidshistorien. For det første tillader han sig at forholde sig kritisk til Modstandsbevægelsen – hvad der jo har været kættersk tale lige siden 5. maj 1945. Lejlighedsvis betragter Huglsted således den irregulære krigsførelse med en skepsis, der ligner dén, de professionelle officerer lagde for dagen allerede under krigen. Bl.a. skildres en rabiat gruppe på Modstandsbevægelsens højrefløj, der bomber et bageri. Der blev solgt konditorkager til besættelsesmagten, javel, men når et civilt bageri blev gjort til »krigsmål«, da var modstandskampen, set med officersøjne, udartet til »*terrorisme og personlig forfølgelse*« (s. 430). Og af Modstandsbevægelsens byleder i Næstved tegner Huglsted et lidet flatterende portræt. Under krigen var han eminent, da befrielsen kom, var han derimod ikke sin opgave voksen. Overgangen til fred oplevede bylederen som noget af et antiklimaks, og han tyede til at drikke. Herefter gik byens leder – og dermed byens ledelse – i den vanskelige overgangsperiode i fuldstændig opløsning (s. 531f.).

Den anden interessante vinkel i bogen er skildringen af Næstveds folkevalgte leder, den magtglade socialdemokratiske bykonge Regnar Calum, og af byens lokalpolitik under krigen. Calum tiltrådte i 1937 som på én gang fuldtidsborgmester og kommunaldirektør, ligesom han bestred tillidshverv i hobetal i foreninger og bestyrelser. Samme Regnar Calum praktiserede

en »*uhyggelig sammenblanding af parti, fagforeninger og kommunal ansættelse*« (s. 55). Hans embedsperiode blev derfor præget af skandaler og »affærer«. Han fyrer raskvæk dem, der kommer ham på tværs; han har rod i regnskaberne; han søger at holde hånden over medarbejdere, der efterfølgende bliver dømt for både under-slæb og mandatsvig; og han lader hæmningsløst sig og sine traktere på skatteydernes regning. Men han holder også socialdemokraterne ude af Næstved Erhvervsråd, der ellers i lighed med de øvrige erhvervsråd blev etableret i 1941 som et nationalt samlingsmærke – og må bankes på plads af selveste statsminister Stauning (s. 53). Og han gør en umanérlig dårlig figur under folkestrejken i 1944, som han søger at kvæle med hele sin borgmesterautoritet. Efter befrielsen indsendte Calum en indmeldelsesblanket til DKP. Godt nok pågik der på dét tidspunkt på landsplan (skin)forhandlinger mellem Socialdemokratiet og Danmarks kommunistiske Parti om en sammenlægning til et socialistisk enhedsparti, og godt nok nød kommunisterne også i Næstved en goodwill, som betød, at de femdoblede deres stemmetal ved det første frie folketingsvalg efter besættelsen i oktober 1945. Men – som Huglsted mere end antyder – Calum var en opportunist, for hvem det alene gjaldt om at bevare taburetten. DKP sagde dog nej tak til borgmester Calum, og da den tilslutning til DKP, der var begrundet i kommunisternes indsats under modstandskampen, viste sig at være forbigående, blev indmeldelsesblanketten Calums politiske død. Frygten for at få den offentliggjort fik ham til opgive og til at forlade byen i 1949. Som Allan Huglsted, besk, formulerer det: »*Endelig var freden kommet til Næstved*« (s. 541).

Dette kritiske blik på lokal modstandsbevægelse, og det ikke mindre kritiske syn på lokalpolitikken, forlener Allan Huglstads bog om Næstvedegnen under Anden Verdenskrig med almen interesse.

Henrik Stevnsborg